

Stobiecki, Rafał

Interdyscyplinarny Zespół Badań Sowieologicznych Uniwersytetu Łódzkiego

Dzieje Najnowsze 36/2, 297-300

2004

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Interdyscyplinarny Zespół Badań Sowieologicznych Uniwersytetu Łódzkiego

Historia Rosji, a tym bardziej dzieje ZSRR były przez cały okres PRL tematami obciążonymi różnymi pozanaukowymi kontekstami, głównie o charakterze politycznym i ideologicznym. Do 1989 r. niewiele można wskazać prac, które odbiegały od schematycznych ujęć, w większości przypadków narzuconych polskim badaczom przez historiografię radziecką. Można było się zatem spodziewać, że przełom lat 80. i 90. przyniesie istotną zmianę, szczególnie w spojrzeniu polskich historyków na XX-wieczne dzieje Rosji i ZSRR. Transformacja ustrojowa, zniesienie cenzury, swobodny dostęp do polskich materiałów archiwalnych, w mniejszym stopniu postradzieckich, stworzyły, jak mogłoby się wydawać, korzystne warunki do podjęcia zakrojonych na szeroką skalę badań dotyczących naszego wschodniego sąsiada. Czy szansa ta została wykorzystana?

W zainteresowaniach polskich badaczy można wskazać dwa obszary problemowe. Pierwszy z nich dotyczy historii Rosji i dziejów ZSRR, traktowanych jako samodzielny kierunek studiów. W tym kontekście należy wymienić dwie popularne syntezy. Pierwszą — autorstwa Józefa Smagi, *Narodziny i upadek imperium. ZSRR 1917-1991* (Kraków 1992) i drugą — wielce kompilacyjną, Mieczysława Smolenia *Stracone dekady. Historia ZSRR 1917-1991* (Kraków-Warszawa 1994). W zakresie prac monograficznych na czoło wysuwają się opracowania mieszczące się w szeroko rozumianej historii idei, studia biograficzne oraz książki dotyczące historii Armii Czerwonej. Wśród tych pierwszych można wymienić m.in. monumentalną pracę Andrzeja Walickiego *Marksizm i Skok Do Królestwa Wolności. Dzieje komunistycznej utopii* (Warszawa 1996), w dużej części zawierającą rozważania nt. rosyjskiej radzieckiej wersji marksizmu; książkę Sławomira Mazurka *Wątki katastroficzne w myśli rosyjskiej i polskiej 1917-1950* (Warszawa 1998) czy monografię Ryszarda Paradowskiego *Euroazjatyckie imperium Rosji. Studium idei* (Toruń 2001). Z powyższymi opracowaniami korespondują dokonania na polu historiografii. W tym kontekście należy wspomnieć przede wszystkim książkę Andrzeja Wierzbickiego *Groźni i Wielcy. Polska myśl historyczna XIX i XX wieku wobec rosyjskiej despotii* (Warszawa 2001), obejmującą swoim zakresem lata międzywojenne.

Jeśli chodzi o studia biograficzne, należy odnotować obszerną, dwutomową biografię Mikołaja II autorstwa Jana Sobczaka oraz skierowane do szerokiej publiczności prace Mariana Wilka i Włodzimierza Bonusiaka, dotyczące Lenina i Stalina¹. Wreszcie dzieje Armii Czerwo-

¹ J. Sobczak, *Cesarz Mikołaj II*, cz. 1-2, Olsztyn 1998; M. Wilk, *Włodzimierz Uljanow Lenin 1870-1924*, Łódź 1999; idem, *Gruzini na Kremlu. Biografia Stalina*, Łódź 1995; W. Bonusiak, *Józef Stalin (biografia)*, Kraków 1992.

nej stały się tematem książek Pawła Wieczorkiewicza oraz Bolesława Potyrały i Hieronima Szczegóły².

Zdecydowanie większe zainteresowanie polskich historyków budzi tematyka stosunków wzajemnych. Najwięcej prac poświęcono relacjom polsko-radzieckim w okresie międzywojennym. Wśród nich na szczególną uwagę zasługują: nowatorska praca Andrzeja Nowaka *Polska i trzy Rosje. Studium polityki wschodniej Józefa Piłsudskiego (do kwietnia 1920)* (Kraków 2001) oraz studium W. Materskiego *Tarcza Europy: stosunki polsko-sowieckie 1918-1939* (Warszawa 1994).

W tym nurcie mieszczą się także prace poświęcone różnym — politycznym, wojskowym i społecznym aspektom wojny 1920 r. Wśród wielu pozycji na ten temat wyróżnia się wnikliwe studium Janusza Szczepańskiego *Spoleczeństwo polskie w walce z najazdem bolszewickim* (Pułtusk 2000). Odrębną grupę prac stanowią monografie poświęcone problematyce wywiadu³. Warto wspomnieć także o książce Romana Dzwonkowskiego *Kościół katolicki w ZSRR 1917-1939. Zarys historii* (Lublin 1997).

Zdecydowanie gorzej przedstawia się sytuacja, jeśli chodzi o okres II wojny światowej i lata powojenne. W tym zakresie, jeśli chodzi o ujęcia bardziej całościowe, dysponujemy w zasadzie jedynie pracą Jacka Ślusarczyka *Stosunki polsko-radzieckie 1939-1945*, wydaną po raz pierwszy w 1991 r. (wyd. II popr. i uzup. 1993) i książką Andrzeja Skrzypka *Mechanizmy uzależnienia. Stosunki polsko-radzieckie 1944-1957* (Pułtusk 2002). Wspomnianą lukę tylko częściowo wypełniają monografie poświęcone losom ludności polskiej w ZSRR w latach 1939-1945. Mam na myśli prace m.in. Stanisława Ciesielskiego, Albina Głowackiego i Piotra Żaronia⁴.

Pobieżny przegląd wydawnictw poświęconych XX-wiecznym dziejom Rosji i ZSRR wskazuje, że szeroko rozumiana tematyka rosyjska stanowi margines polskich studiów z zakresu dziejów najnowszych⁵. Niewątpliwym osiągnięciem polskich historyków ostatnich lat ubiegłego stulecia było wyzwolenie się spod dominujących przez cały okres PRL propagandowych klisz, deformujących nie tylko wizerunek ZSRR, ale także całości relacji polsko-rosyjskich w XX w. Spojrzenie na interesującą nas tematykę stało się bardziej krytyczne, zdecydowanie lepiej osadzone w materiale źródłowym. Mimo to zastanawiać może rzucająca się w oczy przypadkowość w podejmowanych tematach, silnie widoczna tendencja polonocentryczna oraz niewielka liczba prac, które wpisywałyby się w dyskusje toczone w literaturze światowej. Mam na myśli np. spory wokół przyczyn upadku ZSRR czy badania dotyczące związku panującego od 1917 r. totalitarnego systemu z procesem modernizacji społeczeństwa.

² P. Wieczorkiewicz, *Stalin i generacja sowiecka w latach 1937-1941. Sprawa Tuchaczewskiego i jej konsekwencje*, Warszawa 1993; idem, *Łańcuch śmierci. Czystka w Armii Czerwonej 1937-1939*, Warszawa 2001; B. Potyrała, H. Szczegóła, *Czerwoni marszałkowie. Elita Armii Radzieckiej 1935-1991*, Zielona Góra 1997 i inne prace tej dwójki autorów.

³ Zob. np. A. Peplowski, *Wywiad polski na ZSRR 1921-1939*, Warszawa 1996; W. Włodarkiewicz, *Radzieckie zagrożenie Rzeczypospolitej w ocenach polskich naczelnych władz wojskowych 1921-1939*, Warszawa 2001.

⁴ S. Ciesielski, *Polacy w Kazachstanie 1940-1946. Zesłańcy lat wojny*, Wrocław 1997; A. Głowacki, *Sowieci wobec Polaków na ziemiach wschodnich II Rzeczypospolitej 1939-1941*, Łódź 1997; P. Żarón, *Ludność polska w ZSRR w czasie II wojny światowej*, Warszawa 1990.

⁵ Szerzej na ten temat zob. A. de Lazari, *Polska myśl rosyjska (o polskiej rusycystyce i filozofii „rosjoznawczej”)*, „Polski Przegląd Dyplomatyczny” 2002, nr 1, s. 141-162; A. Skrzypek, *Historycy polscy o Rosji i stosunkach polsko-rosyjskich (w ostatniej ćwierci XX wieku)*, w: *Aktualne problemy sławiańskiej historii XIX i XX wieków. Księga wydana z okazji 60-lecia prof. G. Matwiejewa*, red. Z. S. Nienaszewa, Moskwa 2003, s. 489-503.

Jak na tym tle prezentuje się dorobek Interdyscyplinarnego Zespołu Badań Sowieologicznych Uniwersytetu Łódzkiego? Zanim spróbuję odpowiedzieć na to pytanie, kilka informacji o samej instytucji. Zespół powstał w 1994 r. Kieruje nim prof. Andrzej de Lazari. Obecnie placówka zatrudnia 12 osób — filologów, filozofów, historyków i socjologów, zajmujących się szeroko rozumianą tematyką rosyjską. Łódzki ośrodek współpracuje z wieloma instytucjami akademickimi z kraju i z zagranicy. W latach 1998-2003 pod jego patronatem ukazało się 18 książek — słowników, wydawnictw źródłowych i monografii, dotyczących rosyjskiej myśli społecznej, głównie XIX i XX w. Wśród najważniejszych publikacji wymienić należy pięciotomowe wydawnictwo *Idee w Rosji. Leksykon rosyjsko-polsko-angielski* pod redakcją A. de Lazari (1999-2003). Słownik jest kontynuacją dzieła *Mentalność rosyjska*, opublikowanego w 1995 r. W jego opracowaniu brało udział międzynarodowe grono autorów, zawiera on kilkaset haseł z dziedziny rosyjskiej myśli teologicznej, filozoficznej, społecznej i politycznej od średniowiecza do czasów współczesnych. Jak napisano we wprowadzeniu do I tomu, „Liczba mnoga — Idee — użyta w tytule wyraża programową otwartość leksykonu na całą różnorodność rosyjskiej tradycji myślowej, znacznie bogatszej niż rozpowszechniony stereotyp monolitycznie pojmowanej jakoby jedynej «idei rosyjskiej». Określenie — w Rosji — posiada sens raczej kulturowy niż polityczno-terytorialny: chodzi o idee powstałe w kulturze ruskiej i rosyjskiej, wypracowane w umysłach Rosjan (...)”⁶. Wydawnictwo zostało wysoko ocenione przez specjalistów zarówno krajowych, jak i zagranicznych⁷. Bez wątplenia stanowi ono bezcenną pomoc dla wszystkich badaczy zajmujących się szeroko rozumianą tematyką rosyjską. Wśród innych prac ważnych dla historyka dziejów najnowszych Zespół opublikował m.in. książki poświęcone emigracyjnej myśli rosyjskiej XX w. (R. Backer, *Międzywojenny euroazjatyzm. Od intelektualnej kontrakulturacji do totalitaryzmu?*, Łódź 2000; *Emigracja rosyjska. Losy i idee*, red. R. Backer, Z. Karpus, Łódź 2002), pracę łódzkiego filozofa i historyka idei Marka Styczyńskiego dotyczącą myśli Mikołaja Bierdiajewa (*Umiłowanie przeszłości albo filozofia spraw ostatecznych. Studia nad filozofią Mikołaja Bierdiajewa*, Łódź 2001) oraz inne jego studium — *O ideach, że złowrogie bywają. Recepcja rosyjskiej myśli filozoficzno-politycznej w Polsce po 1989*, Łódź 1999. Warto wreszcie wspomnieć o dwutomowym wydawnictwie źródłowym *Niemarksistowska filozofia rosyjska. Antologia tekstów filozoficznych XIX i pierwszej połowy XX wieku* pod redakcją Liliany Kiejzik (2001-2002).

Obecnie Interdyscyplinarny Zespół Badań Sowieologicznych UŁ koncentruje swoje zainteresowania na problemie wzajemnych uprzedzeń pomiędzy Polakami i Rosjanami w przeszłości i teraźniejszości. W jego pracach uczestniczą filozofowie, literaturoznawcy, socjologowie i historycy z kilku ośrodków krajowych i zagranicznych. W ramach długofalowego programu badawczego przygotowany jest cykl studiów na ten właśnie temat. Ich zapowiedzią są opublikowane w ubiegłym roku: zbiór artykułów *Dusza polska i rosyjska. Spojrzenie współczesne* (Łódź 2003) oraz antologia tekstów *Dusza polska i rosyjska — od Mickiewicza i Puszkina do Miłosza i Solżenicyna* (Warszawa 2003) — obie będące wspólnym dziełem badaczy polskich i rosyjskich.

Gdyby szukać wspólnego mianownika dla wymienionych wyżej prac opublikowanych pod patronatem łódzkiego ośrodka, byłaby nim z pewnością szeroko rozumiana historia idei. Nie-

⁶ Uwagi wstępne, w: *Idee w Rosji. Leksykon rosyjsko-polsko-angielski*, red. A. de Lazari, 1.1, Warszawa 1999, s. 6.

⁷ Przegląd recenzji obu przedsięwzięć zob. B. Żejmo, „*Mentalność rosyjska*” i „*Idee w Rosji*” w recenzjach *Zachodu i Wschodu*, w: *Polacy w oczach Rosjan — Rosjanie w oczach Polaków*, red. R. Bobryk, J. Faryno, Warszawa 2000, s. 361-381.

wątpliwie wpływ na to ma sam de Lazari — uczeń Andrzeja Walickiego, starający się rozwijać zainteresowania swojego mistrza. Na gruncie łódzkim szczególnie owocują bliskie kontakty między środowiskami filozofów i rusycystów — historyków literatury. Wydaje się, że właśnie we współpracy różnych dyscyplin humanistycznych należy w przyszłości szukać inspiracji dla dalszych polskich studiów dotyczących Rosji, zarówno tamtejdawnej, jak i tejwspółczesnej.

Rafał Stobiecki
Łódź